

PROVET I FILOSOFI 28.9.2018 BESKRIVNING AV GODA SVAR

Examensämnets censorsmöte har godkänt följande beskrivningar av goda svar.

Om filosofin och dess bedömning i grunderna för gymnasiets läroplan

Studentexamensnämnden har beslutat att studentexamensprovet från och med provtillfället hösten 2017 till och med provtillfället våren 2020 kan avläggas både enligt grunderna för gymnasiets läroplan 2003 och enligt grunderna för gymnasiets läroplan 2015. Filosofi-sektionen har haft som mål att utforma uppgifterna så att alla uppgifter i provet hösten 2018 kan besvaras utifrån båda grunderna för läroplanen.

Omarbetningen av grunderna för gymnasiets läroplan 2015 var huvudsakligen en uppdatering. Exempelvis antalet kurser i filosofi och kursernas innehåll förändrades inte väsentligt. I målen för filosofiundervisningen skedde en förändring. I de nya grunderna för läroplanen betonas den kognitiva förmågan mer än tidigare. I grunderna för läroplanen 2003 betonas däremot kunskap om grundläggande allmänbildande fakta om filosofins historia och dagens strömningar inom filosofin mer än i de nya grunderna för läroplanen. Detta föranleder vissa skillnader i bedömningen, men då bägge de ovan nämnda temana ingår i båda läroplansgrunderna handlar skillnaden närmast om betoning, och skillnaden inverkar främst på de högsta poängen. I berömliga svar och svar värda toppoäng betonas utifrån grunderna för gymnasiets läroplan 2003 (GLP2003) en djupgående kunskap om filosofins tradition. I grunderna för gymnasiets läroplan 2015 (GLP2015) betonas däremot eget följdriktigt och kreativt tänkande. I beskrivningen av goda svar, exempelvis i tabellen som finns till stöd för bedömningen i filosofi, har man beaktat båda dessa kunskapsområden.

Båda grunderna för läroplanen definierar i stora drag gymnasiefilosofin och utgångspunkterna för bedömningen på samma sätt: Det filosofiska tänkandet granskar rationellt och begreppsligt hela verkligheten och olika sätt att gestalta den. Bedömningen i filosofi fokuserar på den studerandes kognitiva förmåga samt på förmågan att behärska centrala begrepp och uttrycka filosofiskt tänkande.

Blooms taxonomi styr utarbetningen av uppgifterna i de digitala proven i realämnena

I kravnivåerna för uppgifterna i de digitala proven i realämnena beaktas Blooms taxonomi för de kognitiva inlärningsmålen samt den variant av taxonomin som Anderson och Krathwohl utvecklat. I dessa taxonomier bedöms den kognitiva process uppgiften kräver på en hierarkisk skala i sex steg: vetande/erinnering, förståelse, tillämpning, analys, bedömning och skapande/syntes. De två högsta nivåerna står i omvänd ordning i de två taxonomierna.

Studentexamensnämnden har grupperat kravnivåerna i fyra olika klasser. De nivåer som är förknippade med vetande och förståelse är fördelade på två klasser enligt slutna (A) och öppna (B) uppgiftstyper. Flervalsuppgifter hör exempelvis till klass A och definieringsuppgifter till klass B. De mer krävande nivåerna är också grupperade i två klasser, C och D. Uppgifterna på nivå D kan inkludera ett kreativt element som gör svaret mer krävande i och med att det förutsätter förmågan att tillämpa, utveckla eller modifiera de kunskaper som definieras i grunderna för gymnasiet läroplan, även på områden som inte har behandlats i gymnasiet. Alternativt kan uppgifterna på nivå D ta upp särskilt omfattande och mångsidiga material, eller möjliga nya typer av material, och kombinationer av dessa.

Bedömning av svaren i studentexamensprovet i filosofi

Filosofi innebär allmänt, abstrakt tänkande. Därför kan det vara en mycket krävande uppgift bara att förstå själva saken. Av denna orsak bör de ovan nämnda klassificeringarna enligt Blooms taxonomi inte ses som schematiskt hierarkiska i bedömningen i filosofi. De kunskapsmässiga färdigheternas olika dimensioner är nästan undantagslöst överlappande inom filosofin även om de uppgiftsdelar som kräver definition, beskrivning och förklaring i regel är snävare än de som kräver analys, diskussion och utvärdering.

Filosofiskt tänkande kan i allmänhet gestaltas som en serie öppna frågor och svar givna på dem. Därför bedöms i provet i filosofi dels examinandens förmåga att gestalta filosofiska frågor, dels hans förmåga att förstå och utvärdera svar på frågorna. Om examinanden i en uppgift ombeds utvärdera något filosofiskt påstående är det en väsentlig del av svaret att granska vilken fråga påståendet besvarar. Efter att korrekt ha gestaltat den bakomliggande filosofiska frågan har examinanden en klar utgångspunkt för att utvärdera grunderna för påståendet och visa på möjliga alternativa svar på frågan.

Det filosofiska tänkande som bedöms i studentexamensprovet kommuniceras språkligt. Därför bör man i bedömningen även fästa uppmärksamhet vid hur tänkandet presenteras. Presentationen bedöms på många olika plan, från textens litterära verkningsfullhet till styckeindelningen. Provet är emellertid inte ett prov i modersmålet, och en god skriftlig framställning är ett kännetecken på ett gott svar i filosofi endast i den mån den uttrycker gott filosofiskt tänkande. Ett gott svar i filosofi är genomtänkt. Detta innebär ofta flera olika drag hos svaret. De viktigaste är att svaret är träffande, enhetligt och övertygande.

Kärnan i ett gott svar är att det är träffande, det vill säga relevant. Goda kunskaper och god förståelse samt en träffande argumentation ger inte upphov ens till ett godkänt svar om de inte svarar på frågan. Därför är den viktigaste av de uppräknade dimensionerna att svaret är träffande. Ett drag hos ett träffande svar är att det är klart. I filosofiskt tänkande måste man kunna formulera frågor och svar tydligt.

Svarets enhetlighet har att göra med svarets struktur. Strukturen har i filosofi traditionellt bedömts med den så kallade SOLO-modellen (Structure of the Observed Learning Outcome). Dess roll i bedömningen av filosofi har precisats genom att den har fokuserats på svarens enhetlighet och genom att lyfta fram att svaret ska vara träffande och övertygande som bedömningskriterier vid sidan av enhetligheten. Examinandens förmåga att begreppsligt strukturera problem och lösningar samt identifiera och utvärdera motiveringar syns i form av ett följdriktigt och flerdimensionellt svar utan motsägningar.

Att svaret är övertygande innebär inom filosofin framför allt att argumentationen är av hög kvalitet. I argumentationens kärna finns filosofiskt godtagbara utgångspunkter samt tillräckliga kopplingar mellan påståenden och motiveringar.

Ett gott filosofiskt tänkande syns i att examinanden har kunskap om begrepp och teorier och kan använda dem samt behärskar det fenomenkomplex som behandlas. Utöver detta inverkar hur träffande, enhetligt och övertygande svaret är. Liksom i fråga om de kunskapsmässiga färdigheterna är också de övriga dimensionerna av bedömningen i filosofi nästan undantagslöst överlappande så länge svaret uppfyller minimikravet på relevans, det vill säga träffar frågeställningen. Ett svar kan vara gott med tanke på de kunskapsmässiga färdigheterna, men presentationen av tankegångarna kan vara svag, eller tvärtom. Dimensionerna är emellertid inte helt oavhängiga av varandra eftersom presentationen, användningen av begrepp och kunskapen om fenomenkomplexet är förknippade med varandra.

På grund av den natur uppgifterna i filosofi har är aspekter som visar på mognad särskilt viktiga i svaret. Studentexamensnämnden har i sina föreskrifter för de digitala proven i realämnen gett anvisningar för bedömningen av mognad svaren (https://www.ylioppilastutkinto.fi/images/tiedostot/reaaliaineiden_digitaalisten_kokeiden_maaraykset_2017_sv.pdf). Det är värt att notera att behandlingen av oväsentliga synpunkter i svaren sänker svarets värde enligt föreskriften.

Tabellen nedan kan vara till hjälp vid bedömningen då det gäller hur träffande, enhetligt och övertygande svaret är. Dessa kriterier i kombination med de innehållsmässiga kriterierna bildar tillsammans en helhetsbedömning som uttrycks med det poängtal som ges för deluppgiften.

Dimension i bedömningen	/Poängtal 0	25 %	50 %	75 %	100 %
Träffande	Svaret svarar inte alls på uppgiften; uppgiften har väsentligt missuppfattats.	Svaret har vissa kopplingar till frågans område, men det är oklart, förvirrat eller träffar inte saken.	Svaret på uppgiften håller sig till frågan.	Svaret visar på en klar förståelse för uppgiften och dess avgränsning, och det behandlar de mest väsentliga aspekterna.	Svaret visar på en utmärkt förståelse för uppgiften och dess avgränsning, och det behandlar ingående de relevanta aspekterna och endast dem.
Enhetligt (Solo)	Svaret är splittrat och oredigt.	Svaret tar upp en klart relevant aspekt. I övrigt är elementen i svaret slumpmässigt valda eller orediga.	Svaret tar upp flera relevanta aspekter, men de har inte sammanställts i en helhet. Svaret är ofta katalogartat.	De synpunkter som uppgiften berör har kopplats till varandra på ett följdriktigt och mångsidigt sätt. Resultatet är en koherent helhet som besvarar frågan.	I svaret har de för uppgiften relevanta materialelementen ställts i relation till varandra. Begrepp och motiveringar bildar en konsekvent helhet som besvarar frågorna i uppgiften och vid behov beaktar även alternativa infallsvinklar.
Övertygande	Svaret saknar motiveringar eller motiveringarna saknar koppling till de framlagda påståendena.	De motiveringar som ges i svaret anknyter på något sätt till påståendena, men kopplingen mellan dem förblir oklar.	Svaret har motiverats med förnuftiga utgångspunkter och det finns en klar koppling mellan motiveringar och slutsatser.	I svaret diskuteras de flesta relevanta motiveringarna. De har problematiserats och analyserats på ett förnuftigt sätt och argumenten har konstruerats korrekt.	Problematiseringen och analysen av de relevanta motiveringarna är träffande och visar på ett insiktsfullt eget tänkande eller en ingående kunskap om traditionen.

Nya poängtal för det digitala studentexamensprovet i filosofi

Provet i filosofi omfattar nio uppgifter av vilka examinanden ska besvara fem. Provet består av två delar. Del I omfattar sex uppgifter på nivå A, B och C. Var och en av dessa uppgifter ger 0–20 poäng. Del II omfattar tre uppgifter på nivå D, som var och en ger 0–30 poäng. Examinanden kan besvara 3 till 5 uppgifter i del I och 0 till 2 uppgifter i del II. Det maximala antalet poäng i provet är 120. För att nå detta poängantal måste examinanden besvara tre uppgifter i del I och två uppgifter i del II.

I anvisningarna för poängsättning i de tidigare beskrivningarna av goda svar för filosofi nämns två separata fästpunkter för bedömningen. De har varit ett "gott svar" med vilket avsågs ett svar värt 3/6 poäng, det vill säga 50 procent av det maximala poängtalet, och ett "berömligt svar", med vilket avsågs ett svar värt 5/6 poäng eller drygt 80 procent av det maximala poängtalet. I uppgiftsdelar värda 6 poäng tillämpas fortfarande samma skala, även om den andel som 6 poäng utgör av det maximala poängtalet för hela provet har minskat till ungefär en tredjedel jämfört med proven i pappersform. Då det maximala poängtalet stiger underlättas bedömningen av flera på förhand fastslagna bedömningspunkter. Om poängtalet för en uppgift eller deluppgift är 8 eller mera används tre bedömningspunkter: 25–30 procent, 50–60 procent och 75–80 procent. Om en uppgift eller en deluppgift ger mer än 10 poäng ges också en karakterisering av toppoängen. Syftet med denna är att lyfta fram aspekter som gör det enklare att placera svaret inom det högsta poängintervallet (75–100 procent).

Uppgiftsspecifika poänganvisningar

Eftersom provet i filosofi bedömer examinandernas egna filosofiska tänkande kan svaren öppna sig i många olika riktningar i nästan alla uppgifter. Därför är beskrivningarna av goda svar aldrig mer än riktgivande. Av samma orsak presenterar beskrivningarna av goda svar på ett omfattande sätt olika filosofiska synpunkter som berör uppgiften, även sådana som inte ingår i gymnasiekurserna. Målet är att ge lärarna som bedömer svaren ytterligare tips om vilka typer av filosofiska resonemang som på goda grunder kan ingå i svaren. Vilka saker som ingår i gymnasiekurserna och som examinanderna förutsätts ha kunskap om anges i samband med anvisningarna för poängsättning. I dessa delar har de ovan nämnda dimensionerna – att svaret ska vara träffande, enhetligt och övertygande – beaktats endast mycket knapphändigt. Det är dock motiverat att i bedömningen av varje del av provet granska såväl de kunskapsmässiga dimensionerna som dimensionerna i tabellen ovan.

Det finns olika slag av material till uppgifterna. I varje del av en uppgift anges på vilket sätt materialet ska användas. Om inga anvisningar ges om användningen eller om det uppges vara frivilligt att använda materialet, till exempel "du kan utnyttja materialet", är materialet avsett som inspiration. Då är det acceptabelt att examinanden låter bli att utnyttja materialet och det minskar inte på antalet poäng. Det är förvisso bra att märka att materialet också i uppgifter av det här slaget bidrar med information och att svaret bör innehålla motsvarande mångsidighet. Om examinanden trots uppmaning låtit bli att använda materialet i en deluppgift, dras alltid minst ett poäng av och svaret kan nå upp till högst 75 % av maximipoängen för uppgiftsdelen. Det kan också ges mer detaljerade anvisningar om användningen av material, där examinanden till exempel uppmanas att analysera eller jämföra materialet eller söka några särskilda drag, såsom argument, i det. I dessa fall är den direkta poängminskning som följer av att anvisningarna inte följts i allmänhet större.

Uppgiftsdelarna är fördelade på två klasser. Om en uppgiftsdel ger 10 poäng eller mera bedöms den som ett essäsvar, om inte annat anges i uppgiften. Med essäsvar avses ett svar som är strukturerat som en essä: inledningen är en koncis presentation av ämnet, problemet eller argumentet, mittenpartiet består av en mångsidig behandling av saken och i slutet finns de slutsatser som grundar sig på behandlingen. Om en uppgiftsdel ger mindre än 10 poäng behöver svaret inte vara uppbyggt som en essä. I deluppgifter värda mindre än 10 poäng begränsas antalet tecken. Begränsningen gäller maximiantal tecken. Om det angivna antalet tecken underskrids sänks poängantalet inte, så länge sakinnehållet är tillräckligt. Om maximiantalet tecken väsentligen överskrids sänker detta poängantalet. I uppgifter med begränsat antal tecken kan examinanden förlora högst 2 poäng till följd av att hen överskridit maximiantalet tecken väsentligt. Om antalet tecken överskridits med 25–50 procent minskar antalet poäng med 1, och med 2 poäng om maximiantalet tecken överskridits med över 50 procent. Minskningen kan dock inte vara mer än 50 procent av maximipoängen för en deluppgift. Vidare minskar antalet poäng naturligtvis om svaret inte håller sig till saken.

Poängen för uppgifter som består av flera delar fastställs separat för varje deluppgift, om inte annat anges i uppgiften.

Del I

1. *Skönheten ligger i betraktarens ögon (20 p.)*

I grunderna för läroplanen anknyter uppgiften till kursen Introduktion i filosofiskt tänkande (FI1). I grunderna för läroplanen 2015 (GLP15) har kursen innehållet "objektiv och subjektiv" och i grunderna för läroplanen 2003 (GLP03) finns ett innehåll där man granskar skönheten som värde. I kursen Filosofisk etik (FI2) i GLP03 finns ett mer avgränsat innehåll, "objektivitet och subjektivitet i värderingar och normer".

Skönhet är ett av de klassiska föremålen för intresse inom den västerländska filosofin. Skönheten är ett värde som framför allt är förknippat med sinnena. Därför är skönheten ett värde som särskilt kraftigt framhäver det utvärderande subjektets roll. Uttrycket skönheten ligger i betraktarens ögon lyfter fram denna subjektets roll till det yttersta. En sådan syn på skönhet är givetvis omtvistad, men det är samtidigt uppenbart att det finns subjektiva skillnader i upplevelsen av skönhet. I den västerländska filosofin skedde under 1700-talet en förskjutning från en objektiv mot en mer subjektiv skönhetsuppfattning. Flera av de viktigaste teorierna om skönhet har på ett eller annat sätt – exempelvis genom intersubjektivitet – försökt förklara varför skönhet förefaller kräva både objektivitet och subjektivitet.

Platons (427–347 f.v.t.) filosofi om skönhet kan kanske sägas förena ett tema som framhäver kärlek och längtan med ett mystiskt tema där skönhet fungerar som introduktion till det överjordiska ("Då en människa har handletts så långt i kärlekens mysterier att hon steg för steg har stiftat bekantskap med skönheten kan hon oväntat skönja något som är obeskrivbart vackert", *Symposion*, 210e). Aristoteles (384–322 f.v.t.) representerar däremot den klassiska uppfattningen som poängterar symmetri och helhetens harmoni ("Skönhetens huvudsakligaste former är ordning, symmetri och bestämdhet", *Metafysiken*, XIII 3, 1078a36). Den viktigaste representanten för den antika inriktning som framhäver skönheten som sinnesnjutning kan anses vara Aristippos (ca 435–366 f.v.t.). Hos honom var detta förknippat med den senare populära tanken om skönhet som lämplighet och ändamålsenlighet. Nästan motsatt är Kants (1724–1804) tanke om skönhet som något väsentligen intresselöst och som universellt ger upphov till subjektivt välbehag. Utöver dessa tankar har det genom filosofins historia förekommit många andra uppfattningar om skönhet. En del av dem är kombinationer av de ovan nämnda.

1.1. (2 p.)

Det handlar om en subjektiv uppfattning som betonar den som upplever skönheten.

I ett svar värt 1 poäng beskriver examinanden uppfattningen korrekt eller namnger den som subjektiv.

I ett svar värt 2 poäng gör examinanden båda dessa.

Relativism kan godkännas som en korrekt beskrivning om och endast om examinanden kan avgränsa relativiteten till individen.

1.2. (2 p.)

Den motsatta, objektiva uppfattningen betonar objektets betydelse då det handlar om skönhet.

I ett svar värt 1 poäng beskriver examinanden uppfattningen korrekt eller namnger den som objektiv.

I ett svar värt 2 poäng gör examinanden båda dessa.

1.3. (6 p.)

Examinanden kan beskriva vilka som helst vackra saker. Det väsentliga med tanke på bedömningen är förmågan att motiverat definiera objektet som vackert. Utgångspunkten är att examinanden får 0–3 poäng per valt exempel. 2 poäng för ett exempel förutsätter att examinanden beskriver objektets skönhet och motiverar varför det är vackert.

1.4. (10 p.)

Några av de filosofiska teorierna om skönhet nämns kort ovan. Kunskap om dem är givetvis en merit, men examinanden kan komma långt genom att analysera de exempel hen har valt och genom att generalisera dem. Utifrån uppgiften är subjektivitet och objektivitet aspekter som det finns orsak att granska i diskussionen, åtminstone om svaret inte hänvisar till några filosofiska teorier om skönhet.

Svaret på delfråga 1.4. är en essä, och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i bedömningen.

I ett svar värt 3 poäng beskriver examinanden på något sätt generaliserande skönhetens egenskaper.

I ett svar värt 5 poäng diskuterar examinanden skönhet på ett sätt som når upp till en abstrakt och begreppslig filosofisk nivå.

I ett svar värt 8 poäng är examinandens diskussion omfattande och följdriktig. Typiskt för svar som når denna nivå är att de på något sätt lyckas närma sig de diskussioner som inom den filosofiska traditionen förts om skönhet, eller särskilt förtjänstfullt analyserar det subjektivas och det objektivas betydelse, såväl generellt som i de valda exempelfallen.

2. Moral och seder (20 p.)

I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Etik (FI2) och dess innehåll "moralen som normsystem och skillnaden i förhållande till juridiska system och system som grundar sig på gängse normer". I GLP03 anknyter uppgiften till kursen Filosofisk etik (FI2) och dess innehåll "grunden för olika moraliska värderingar och normer, moralens förhållande till rätt och religion".

I centrum för uppgiften står frågan om att identifiera moralitet, behandlingen av seder kan vara mer allmänt hållen. I formuleringen av uppgiften har man beaktat att det finns moralrelativistiska tänkare, som Edvard Westermarck (1862–1939), som inte tror att det finns allmängiltiga normer som reglerar alla moraliska aktörer. I allmänhet accepterar även dessa tänkare att man i de koder som reglerar gemenskapers beteende kan separera moraliska normer från exempelvis juridiska normer, religiösa normer och normer baserade på seder. Det finns vissa undantag från en sådan distinktion, till exempel då en gemenskaps samhörighet eller bundenhet till normsystem för handlande är så stark att den inte tillåter rationella överväganden. Om examinanden väljer att granska någon sådan gemenskap lämpar sig observationerna nedan inte nödvändigtvis för att bedöma uppgiften. I ett bra svar förstår examinanden emellertid då att den valda gemenskapen är exceptionell.

Det är karakteristiskt för moral att den reglerar beteende som påverkar andra. Denna påverkan kan också vara indirekt, som i många fall som gäller privat användning av droger och alkohol. Ibland krävs det också att moraliska normer beaktar alla berördas intressen. I detta avseende är exempelvis sedvänjor i fråga om diskriminering typiskt moraliska, medan sådana som berör exempelvis matskick inte är det.

Som karakteristiska drag hos moralen har man ibland framhållit att den är preskriptiv, det vill säga att den uppmanar eller beordrar, att den är universell, autonom det vill säga oberoende, och överlägsen. Även normer baserade på seder är preskriptiva, så det är de tre andra distinktionsgrunderna som är relevanta för uppgiften.

Att moralen är universell innebär att moralnormerna gäller för alla. Att handla moraliskt är ett krav som är lika för alla moraliska aktörer, det vill säga moraliska agenter, utan hänvisning till specialfall. Normerna baserade på seder är inte universella på samma sätt. I enlighet med Immanuel Kant (1724–1804) har moralens universella karaktär varit förknippad med ett krav på att moralnormer ska kunna universaliseras, det vill säga göras allmängiltiga. En norm är inte moralisk om man inte kan kräva att den gäller alla moraliska aktörer i alla motsvarande situationer, om inte en starkare moralisk norm hindrar det.

Moralens autonomi innebär att moralen inte är avhängig av andra aspekter av livet, eller kan återföras på sådana. Normer baserade på seder kan variera exempelvis mellan vardag och fest, moralnormer gör det inte.

Att moralen är överlägsen innebär att moralen är det viktigaste för människan. Om normerna baserade på seder står i konflikt med moralnormerna ska normerna baserade på seder ge vika. Att ställa kvinnor i en underlägsen ställning jämfört med män är fel, men i många gemenskaper är det en norm baserad på seder. Såsom bland annat detta exempel visar är moralens överlägsenhet en begreppslig egenskap hos moralens natur, inte ett empiriskt faktum. I det vardagliga livet blir moralnormernas överlägsenhet ofta underställd ekonomiska synpunkter. Kravet på moralens överlägsenhet är emellertid välunderbyggt. Mänsklig verksamhet bygger på att normer efterföljs, exempelvis måste man i språklig kommunikation följa vissa normer. Att normerna efterföljs kan bygga på tvång eller lindrigare på sanktioner, så som i fråga om juridiska normer, på vanor eller på valfria förbindelser. Det sist nämnda, förmågan att frivilligt förbinda sig vid något, vilken till sin natur är moralisk, kan anses som en grundläggande källa till människovärde. Moralens överlägsenhet kan visserligen ifrågasättas även teoretiskt. David Hume (1711–1776) har framlagt att moralen inte fungerar som norm i livsfara, och inte behövs i fall av yttersta överflöd. Någon kunde även argumentera att frälsning i religiös bemärkelse är ett viktigare värde än något mänskligt, inklusive moralen.

I ett svar värt 5 poäng beskriver examinandan på ett förståeligt sätt moralnormerna och normerna baserade på seder i den gemenskap hen har valt, och kan göra någon form av distinktion mellan dem.

I ett svar värt 10 poäng nämner examinandens diskussion några motiverade karakteristiska drag hos moralen, och diskussionen utifrån denna grund om skillnaden mellan moral och seder i den valda gemenskapen är följdriktig.

I ett svar värt 15 poäng nämnder examinandens diskussion de karakteristiska dragen hos moralen, och diskussionen om skillnaderna mellan moral och seder i den valda gemenskapen är mångsidig.

Typiskt för ett svar värt toppoäng är att det utnyttjar de diskussioner om moralens natur som förts inom den filosofiska traditionen eller att analysen på ett djuplodande sätt beaktar de kännetecken för moralen som presenterats ovan och den valda gemenskapens särdrag.

3. Enhet och förändring (20 p.)

I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Introduktion i filosofiskt tänkande (FI1) och dess innehåll "det filosofiska tänkandets natur" och "grunderna för logisk argumentation och giltig slutledning" samt till kursen Kunskap, vetenskap och verklighet (FI4) och dess innehåll "existentiella frågor: förändring och beständighet". I GLP03 anknyter uppgiften till kursen Kunskap och verklighet i filosofin (FI3) och dess innehåll "metafysikens centrala frågor och begrepp".

Parmenides från Elea verkade i början av 400-talet f.v.t. Han skrev en pedagogisk dikt på hexameter, av vilken stora delar finns bevarade. Det är svårt att tolka dikten, men det är klart att Parmenides på något sätt försvarade både oföränderligheten och enhetstänkandet. Zenon från Elea (ca 490–420 f.v.t.) var Parmenides elev och försvarade hans tankar genom de paradoxer han lade fram. Platon, Aristoteles och även många senare filosofer ända fram till nutiden har uppskattat dem båda högt för deras roll i att utveckla den filosofiska argumentationen.

3.1. (5 p.)

Utifrån materialet är Parmenides utgångspunkt varats och särskilt tidens enhet. Om allt är ett kan det inte förändras eftersom det då skulle bli något annat, det vill säga icke-allt, i själva verket ett icke-varande. Videoklipppet poängterar särskilt alla tidpunkters enhet, även om Parmenides påståenden där inte motiveras särskilt starkt. Parmenides själv motiverade sin ståndpunkt med mycket mer än så. En av hans lätt förståeliga motiveringar är att förneka det icke-existerande ("det finns inget icke-varande"), ur vilket följer tanken att inget föds ur intet.

Antalet tecken i svaret är begränsat och det behöver inte bedömas som en essä.

I ett svar värt 2 poäng lägger examinandan fram någon synpunkt på varför förändring enligt Parmenides är omöjlig.

I ett svar värt 4 poäng förklarar examinandan förståeligt varför varats eller tidens enhet leder till att rörelse är omöjligt. Hänvisningar till Parmenides tankar som inte ingår i materialet är en merit, men är inte ett krav ens för fulla poäng.

3.2. (15 p.)

Syftet med Zenons paradoxer är att avslöja motsägelser som följer av antagandet att rörelse och/eller pluralism existerar. Så som det klart framkommer i videoklipppet försvarar Zenons paradoxer alltså Parmenides monistiska filosofi, det vill säga enhetstanken. Detta sker genom att härleda motsägelsefulla eller uppenbart orimliga resultat ur antaganden som stöder existensen av rörelse, och som därmed måste förkastas.

Den gemensamma utgångspunkten för paradoxerna är enhetstankens motsats, att rörelse är möjlig och att tiden (eller utsträckning, i fråga om sträckor) kan delas in i flera delar. I princip kan det finnas ett ändligt eller oändligt antal delar. Ett ändligt antal odelbara punkter i tiden är emellertid inte alls en trovärdig tanke, även om pilparadoxen kanske kan analyseras även från denna grund. Den naturligaste tolkningen av uppställningen i paradoxerna i materialet är att tid/utsträckning består av ett oändligt antal ögonblick/punkter. Paradoxen följer av att dessa ögonblicks/punkters mått är antingen noll eller avviker något från noll.

Den första paradoxen i materialet, i sin klassiska form om Akilles och sköldpaddan – leder till en paradox om ögonblickens/punkternas mått avviker från noll. Ett oändligt antal punkter/ögonblick vars mått inte är noll leder till en oändligt lång tid/sträcka, och inget försprång kan någonsin tas ikapp, eftersom det i själva verket är oändligt. Pilparadoxen följer i sin tur av antagandet att ögonblickens/punkternas mått är noll. Då kan det inte ske någon rörelse i dem. Men eftersom all tid består bara av ögonblick där pilen inte rör sig kan den inte röra sig alls.

Ibland har paradoxerna också delats upp så att en del gäller tid och/eller utsträckning som är kontinuerlig, och en del gäller tid och/eller utsträckning som är diskontinuerlig eller diskret. Distinktionen kan på ett naturligt sätt komma fram i tolkningen av paradoxerna i materialet. Den första paradoxen i materialet, om Akilles och sköldpaddan, kan då kopplas till en kontinuerlig modell, där det mellan varje två punkter eller ögonblick kan hittas en ny punkt eller ett nytt ögonblick. Pilparadoxen kan i sin tur beskrivas med en diskontinuerlig modell. I videomaterialet förefaller paradoxerna tydligare gestaltas utifrån den mer lättförståeliga motsättningen kring punktens/ögonblickets mått som presenteras i stycket ovan. Examinanden kan emellertid också granska den valda paradoxen ur kontinuitetens och diskontinuitetens synvinkel. Även andra, alternativa tolkningsmetoder har föreslagits.

Gottfried Leibniz (1646–1716) och Isaac Newton (1642–1726) utvecklade differential- och integralkalkylen som på sätt och vis löser paradoxerna i uppgiften, även om en matematiskt exakt formulering av problemen krävde åtminstone Augustin Cauchys (1789–1857) arbete om konvergerande serier och Karl Weierstrass (1815–1897) om gränsvärden. På ett för filosofin typiskt sätt kan Zenons problem anses vara den uteslutande motsättningen att en sträcka eller tid är antingen noll eller avviker något från noll. Med hjälp av det från gymnasimatematiken bekanta begreppet gränsvärde kan man säga att ett tal avviker godtyckligt lite från noll.

Beroende på den exakta formuleringen kan man även hitta andra problem i Zenons paradoxer. Så som filosofer på 1900-talet under ledning av Bertrand Russell (1872–1970) har påpekat utgör utvecklingen av matematiken som löser Zenons paradoxer bara en dellösning. Det är en annan sak om den fysikaliska världen följer de reella talens matematik. Här kommer vi tillbaka till Zenons ursprungliga mål, nämligen att försvara Parmenides ståndpunkt att verkligheten är enhet.

Enligt Zenon visar paradoxerna att en begreppsapparat som möjliggör pluralism och rörelse leder till motsägelser. Detta ifrågasätter sinnesverklighetens tillförlitlighet och grundläggande natur, inte nödvändigtvis dess existens. I Parmenides pedagogiska dikt finns i själva verket utöver en sektion som framhäver enhetstänkandet, *Sanningens väg*, också en sektion med namnet *Skenets väg*, där han beskriver världen som den ter sig för människor som godkänner pluralism och rörelse. Man förstår fortfarande inte hur Parmenides avsåg att delarna skulle kombineras till en helhet. Förklaringar som utifrån endast sinnesförnimmelser bestriker tyngden i Parmenides monism eller Zenons paradoxer förefaller inte få grepp om hela argumentationen. Sådana tolkningar har visserligen framlagts genom filosofins historia, ända sedan antiken. Zenons stöd för Parmenides monism är i alla fall tvåfaldig: å ena sidan försöker man visa att en begreppsapparat som tillåter pluralism och rörelse är motsägelsefull, å andra sidan ifrågasätter man tillförlitligheten i sinnesförnimmelser som starkt stöder den.

Svaret på delfråga 3.2. är en essä och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i bedömningen.

I ett svar värt 4 poäng kan examinanden med uppvisande av någon form av insikt beskriva den valda paradoxens struktur eller hur den stöder Parmenides monism.

I ett svar värt 8 poäng gör examinanden båda de ovan nämnda.

I ett svar värt 12 poäng är examinandens förklaring av paradoxen följdriktig och beskriver träffande vilket problem Zenons argument lyfter fram om begreppen rörelse och pluralism. Vidare förklarar examinanden det stöd paradoxen ger Parmenides monism.

Typiskt för ett svar värt toppoäng är att det på något sätt kan utnyttja de diskussioner som förts om Parmenides tänkande eller Zenons paradoxer, eller att det följdriktigt, exakt och övergripande kan analysera en av Zenons paradoxer, och beskriva dess relation till Parmenides filosofi.

4. Att äta kött (20 p.)

I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Etik (FI2) och dess innehåll "etiska frågor som gäller djur" och "moral [...] och tillämpad etik". Det senare finns också i GLP03 i kursen Filosofisk etik (FI2). Särskilt i GLP03 har uppgiften också kopplingar till kursen Samhällsfilosofi (FI3/FI4).

Det är kanske enklast att närma sig frågan om det är berättigat att äta kött genom att stöda sig på biologin, traditionen eller valfriheten. Inom biologin definieras människan vanligen som allätare, och proteinrikt kött erbjuder människan näringsrik föda. Detta deskriptiva påstående är visserligen ännu inte i sig ett argument som berättigar köttätande. Det kräver tilläggsmotiveringen att det är nyttigt, naturligt och nödvändigt för människan att inhämta protein från kött. Man kan exempelvis hävda att det är alltför besvärligt att ersätta kött, eller att det är onödigt eftersom det inte är något ont i att äta kött. Mot det första argumentet kan man framlägga åsikten att människan – åtminstone i dagens utvecklade samhällen – i väldigt hög grad själv kan välja sin föda. Därmed kan människan klara sig och leva hälsosamt utan animal föda. Frågan om varför det är illa att äta djur är kopplad dels till att djur dödas, dels till uppfödningen och behandlingen av produktionsdjur.

Argument för människans frihet att äta kött kan man söka bland annat i den liberalistiska eller i den konservativa traditionen. I den först nämnda poängteras människans frihet att besluta om frågor som berör hens eget liv, inklusive frågor om kosten. I den senare utgår man från att kött har ätits även förr, och framhäver att genom detta beteende har människor klarat sig även förr. Vid försvaret av köttätande med stöd av traditionen är det bra att i utvecklingen av argumenten beakta att argumentet "så har man alltid gjort" ensamt är problematiskt. Till exempel i det finländska samhället har man redan gjort en stor mängd förändringar i riktning mot hälsosammare och tryggare levnadsvanor – mångsidigare kost, säkerhetsbälten, olika former av röningsförbud och cykelhjälmar har knappast försämrat människornas genomsnittliga livskvalitet.

De naturligaste utgångspunkterna för en ståndpunkt som förbjuder köttätande är etiskt djurens rättigheter och samhällsfilosofiskt de skadliga effekterna på miljön. De senare kan i första hand kopplas till köttproduktionens allmänt tunga miljöbelastning, till exempel i form av växthusgaser, men man kan också ta upp mer specifika frågor. Dessa är ofta kopplade till dålig behandling av slaktdjur och deras livsvillkor samt till oetisk återvinning av animalisk föda. Man talar ofta om djurens rättigheter även då man strängt taget inte talar om rättighetsetik utan om att begränsa en oetisk behandling av djur exempelvis på konsekvens- eller dygdetiska grunder. Då man diskuterar den etiska behandlingen av djur kan man stöda sig på argument som framlagts inom den filosofiska traditionen, men detta förutsätts inte utan man kan nå toppoäng med följdriktiga och välunderbyggda argument.

Redan i antikens Grekland var köttätandets berättigande föremål för filosofisk debatt, och därifrån härstammar den kanske första boken i den västerländska traditionen som ger rationella motiveringar för vegetarianism, Plutarchos (ca 45–125 e.v.t.) *Om att äta kött*. Enligt honom har även djuren sinnen, själ och förstånd, och man får inte döda dem utom av nödvändighetens tvång. I övrigt är köttätande bara strävan efter onödig njutning och hybris (höghet). Under den nya tiden har Descartes (1596–1650) syn på djuren som komplicerade maskiner försvagat djurens etiska ställning i den filosofiska traditionen.

En klassiker i den moderna diskursen är utilitaristen Peter Singer (f. 1946), som anser att förmågan att uppleva lidande är grunden för etiskt värde. Enligt Singers ståndpunkt finns det inga moraliska grunder för att inte ge djurens intressen samma tyngd som människors intressen. Att människor ges etiska rättigheter bara utifrån sin arttillhörighet kallar han speciesism och jämför det med rasism. Att fastställa hur olika arter upplever lidande kan emellertid vara svårt då strukturen hos deras nervsystem avviker tillräckligt mycket från människans. Däggdjur och fåglar, och kanske en del fiskar och kräldjur, kan möjligtvis uppleva på samma sätt som människan, men hur är det med insekter? I den finländska diskussionen är den kändaste förespråkaren för djurens rättigheter och naturens egenvärde sannolikt Pentti Linkola, som framhäver den mänskliga verksamhetens allmänt taget skadliga inverkan på hela jordklotet.

I materialet jämförs Asien och Europa, vilket på ett naturligt sätt leder fram till olika kulturrelativistiska argument. Utifrån kulturrelativismen är standardsvaret att varje kultur själv fastställer vilka djur man äter, och att det inte finns något allmängiltigt svar. I och för sig kan kulturernas varierande praxis troligen användas som utgångspunkt för argument som både stöder och motsätter sig köttätande. Det är värt att notera att vilka djur det är tillåtet att äta varierar mellan olika kulturer. Liksom det för oss känns chockerande att äta hund kan tanken på att äta ren eller häst vara motbjudande för någon från en annan kultur. En aktuell fråga i Finland är ätandet av insekter, särskilt gräshoppor, där lagstiftningen har luckrats upp i början av 2018.

I uppgiften frågar man efter berättigande av köttätande både på ett allmänt plan och i fråga om vissa arter. De möjliga skillnaderna i behandlingen av olika arter som materialet berör är mest direkt förknippade med husdjur. De är i dag ofta sällskapsdjur som man håller sig med främst av orsaker i anknytning till människors känslor och mentala välbefinnande, även om det på lantgårdar och i olika andra uppgifter, exempelvis som hjälp för synskadade, fortfarande finns husdjur i nyttouppgifter. Sällskapsdjur upplevs ofta som familjemedlemmar, och de moraliska handlingsregler som berör dem skiljer sig kraftigt från de regler som tillämpas på slaktdjur och vilda djur. Det finns också andra husdjur än hundar och katter, exempelvis minigrisar och andra djurslag än däggdjur i terrarier och akvarier.

Det är svårt att klassificera djurarter enligt hur de upplever smärta, eller enligt i vilken grad de är husdjur. Det är inte heller enkelt att använda den tredje och kanske vanligaste mätaren för en olik behandling av djur, intelligensen. Intelligens, medvetenhet och förmågan till symbolisk språklig kommunikation har ofta ansetts vara människans särdrag, som har ansetts berättiga nyttobruket och ätandet av andra djur. Djurens intelligens och att topplaceringarna i fråga om den fördelar sig på andra än de traditionella husdjuren har emellertid under de senaste hundra åren förändrat hur vi tänker på olika djur. I fråga om djurens upplevelsevärld försvåras klassificeringen också av deras olika sätt att förnimma, ett exempel är fladdermössens ekolokalisering.

I ett svar värt 5 poäng lägger examinandan fram olika synpunkter för och emot köttätande – och särskilt ätande av vissa djurarter.

I ett svar värt 10 poäng ger examinandan någon form av utvärdering av frågan på en begreppslig, filosofisk nivå. I utvärderingen utnyttjar examinandan materialet och beaktar tydligt åtminstone en etisk eller samhällsfilosofisk dimension hos frågan.

I ett svar värt 15 poäng är examinandens utvärdering täckande och följdriktig. Den beaktar både etiska och andra filosofiska aspekter, och diskuterar huruvida skillnaderna mellan djurarter inverkar på huruvida det är berättigat att äta kött.

Typiskt för ett svar värt toppoäng är att det på något sätt lyckas utnyttja de diskussioner som inom den filosofiska traditionen har förts om temat, eller på ett mångsidigt, följdriktigt och täckande sätt kan presentera en utvärdering av hela det breda fenomenfältet.

5. Makt i lärarrummet (20 p.)

I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Samhällsfilosofi (FI3) och dess innehåll "begreppet makt och olika former av makt, maktens legitimitet" och "olika former av rättvisa samt motivering och tillämpning av dem". I motsvarande kurs i GLP03 finns innehållet "det berättigade i makten" och "samhällelig rättvisa".

Utgångspunkten för svaret är en analys av händelserna i videoklipppet. Upplägget är kopplat till typisk vardaglig och småskalig maktutövning på en arbetsplats. Eftersom det är fråga om en skola och chefen är rektor svarar hon inte bara för att bevilja lärarna utan också eleverna och de studerande ledigt, vilket kan ge upplägget sina egna drag.

I det traditionella upplägget på en arbetsplats uppfattas makt ofta som en rätt att fatta beslut, kopplad till en persons ställning. Lärarna nöjer sig emellertid inte med beslutet som fattats utifrån rektorns tjänsteställning, utan försöker på grund av den upplevda orättvisan kämpa för sin sak. Genom att de tar upp saken tillsammans skapas ett strategiskt relationsnätverk där det är möjligt att utmana chefens makt. Under diskussionens gång förändras emellertid den strategiska situationen, vilket bland annat syns i Kirstis reaktion och i Eevis spända tal. Annika och Paula byter ställning, överger den möjligen riskfyllda protesten och lämnar Eevi ensam. Särskilt i och med att Eevi i själva verket talade för Annikas sak förefaller detta beteende synnerligen orättvist. Maktkonstellationen och "problemet" förändras, och i fortsättningen är det "Eevi som är problemet".

I bakgrunden finns en konstellation där olika arbetstagare har behandlats på olika sätt, trots att man i videoklipppet låter förstå att det inte finns några motiverade grunder för denna åtskillnad. Det innebär att man bryter mot Aristoteles formella princip för rättvisa: Lika ska behandlas lika, och olika behandlas olika. Användningen av ordet "förman", och att den som får en fördel heter Tuomo, kan här också antyda att maktkonstellationerna mellan könen ligger bakom orättvisan. Utöver begreppet makt är det i uppgiften motiverat att analysera begreppet rättvisa.

I ett svar värt 5 poäng beskriver examinanden maktutövningen och rättvisan i den i videoklipppet. Alternativt analyserar hen maktutövningen eller bedömer dess rättvisa.

I ett svar värt 10 poäng analyserar examinanden maktutövningen och bedömer rättvisan i den i videoklipppet. Analysen är följdriktig och utnyttjar antingen Foucaults text eller använder exakt definierade definitioner av begreppen makt och rättvisa.

I ett svar värt 15 poäng är examinandens analys begreppsligt exakt och utvärderingen är mångsidig.

Typiskt för ett svar värt toppoäng är att examinanden förmår utnyttja de diskussioner som inom den filosofiska traditionen har förts om begreppen makt och rättvisa, exempelvis genom att analysera Foucaults ståndpunkt och tillämpa den på analysen av videoklippet.

6. Kriterierna för kunskap (20 p.)

I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Kunskap, vetenskap och verklighet (FI4) och dess innehåll "kunskapens berättigande". I GLP03 anknyter uppgiften till samma innehåll i kursen Kunskap och verklighet i filosofin (FI3) samt till kursen Introduktion i filosofiskt tänkande (FI1) och dess innehåll "grundläggande filosofiska uppfattningar om kunskap och vetande".

Uppgiften bygger framför allt på den klassiska definitionen av kunskap och på den kritik som riktats mot den. I delfråga 6.3. i uppgiften tillämpas definitionen på andrahandskunskap. Enligt den klassiska definitionen är kunskap en motiverad eller berättigad och sann uppfattning. Motivering av en uppfattning kräver aktivt handlande av kunskapens subjekt, men en uppfattning kan vara berättigad exempelvis på grund av det sätt den uppkommit, även om subjektet inte är medveten om dess berättigande. Examinanden förutsätts inte göra en distinktion mellan en motiverad och en berättigad uppfattning, men ett bra svar är ändå begreppsligt följdriktigt. Naturligast är det att granska de tre fallen i uppgiften i ljuset av den klassiska definitionen, men det är också möjligt att bygga upp ett gott svar runt någon annan definition av kunskap, som lämpar sig för fallen.

Alla deluppgifter har en begränsning för antalet tecken i svaret och svaren behöver inte bedömas som essäer.

6.1. (6 p.)

Det är motiverat att besvara frågan jakande. Kärnan i motiveringen kan bestå av konstaterandet att Henri har bildat sig en berättigad och sann uppfattning, som uppfyller de allmänna villkoren för kunskap i den klassiska definitionen. Vidare ska man i svaret motivera varför Henris sanna uppfattning är berättigad. Detta kan man göra genom att hänvisa till Henris ypperliga syn och konstatera att en felfri synförmåga i goda observationsförhållanden är en tillförlitlig källa till uppfattningar. Om förhållandena var ogynnsamma för observationer skulle man inte kunna anse uppfattningen berättigad.

Man kan också besvara frågan nekande, även om man då riskerar att driva in i en strängare definition av kunskap än vad som är meningsfullt. I det fallet måste examinanden kunna visa varför Henris berättigade och sanna uppfattning inte utgör kunskap. Examinanden kan framhäva att den klassiska definitionen av kunskap inte ger tillräckliga villkor för kunskap, och att Henris berättigade och sanna uppfattning därför inte uppfyller dessa villkor. I sitt svar ska examinanden i stora drag formulera åtminstone ett tilläggsvillkor som den klassiska definitionen av kunskap kunde kompletteras med. Alternativt kan examinanden bygga sitt svar på någon annan definition av kunskap.

I ett svar värt 3 poäng ger examinanden en träffande motivering till sitt svar.

I ett svar värt 5 poäng motiverar examinanden sitt svar följdriktigt och tar i betraktande både definitionen av kunskap och berättigandet för Henris uppfattning.

6.2. (6 p.)

Det är motiverat att besvara frågan nekande. Även om Henri har utnyttjat sin utmärkta syn för att bilda en sann uppfattning räcker inte detta för att berättiga uppfattningen i det aktuella fallet, och uppfattningen uppfyller därmed inte villkoren för kunskap. Detta beror på att Henri skulle ha trott sig se en lada även om han hade riktat blicken mot en av kulisserna. I fallet i uppgiften bygger Henris sanna uppfattning alltså bara på god tur. Även om man kan anse att villkoren på berättigande eller motivering i den klassiska definitionen av kunskap strävar efter att utesluta fall som detta ur kunskapen har definitionen kritiserats för att den misslyckas i denna avgränsning. Examinanden förutsätts inte känna till denna kritik (Gettierparadoxerna). Alternativt kan examinanden granska fallet i ljuset av någon annan definition av kunskap. Även i det fallet är det väsentligt att diskutera hur god tur kan kullkasta berättigandet av en sann uppfattning.

I ett svar värt 3 poäng ger examinanden en träffande motivering till sitt svar.

I ett svar värt 5 poäng motiverar examinanden sitt svar följdriktigt och mångsidigt, och tar i betraktande både definitionen av kunskap och turen som en faktor som kan kullkasta berättigandet för en uppfattning.

6.3. (8 p.)

Frågan kan motiverat besvaras såväl jakande som nekande. I sitt svar kan examinanden delvis luta på sitt svar på delfråga 6.1. Om examinanden har motiverat att Henri har kunskap kan hen framlägga att även Henris son har kunskap. Den naturligaste motiveringen till det är att ett ögonvittne eller en kunskapsmässig auktoritet under vissa förutsättningar kan vara en källa till kunskap. I svaret ska examinanden i så fall motivera under vilka förutsättningar Henri duger som ögonvittne. I detta fall räcker det inte att Henri har utmärkt syn och att han utifrån den kan bilda berättigade och sanna uppfattningar. Man måste också kräva att han på ett tillförlitligt sätt förmedlar de berättigade och sanna uppfattningarna till sin son. Med andra ord ska Henris son inte ha grunder för att tro att hans far vilseleder honom. Om examinanden inte anser det klart att dessa villkor uppfylls i fallet kan hen besvara frågan nekande. Om examinanden i delfråga 6.1. har motiverat att Henri inte besitter kunskap är det konsekvent att även ge ett nekande svar på delfråga 6.3. Även detta svar ska motiveras, exempelvis genom att påpeka att en sann uppfattning inte förvandlas till kunskap då den förmedlas från en person till en annan.

Examinanden ska koppla sina motiveringar till en mer allmän diskussion om under vilka förutsättningar kunskap kan basera sig på ett ögonvittnes eller en kunskapsmässig auktoritets ord. Här är det motiverat att granska ögonvittnens eller kunskapsmässiga auktoriteters tillförlitlighet som källor till kunskap. Man kan konstatera att ögonvittnesutsagor inte är tillförlitliga om vittnet har befunnit sig på platsen under inflytande av häftiga känslor eller om senare upplevelser har färgat vittnets minnen. Däremot är exempelvis lärare som kunskapsmässiga auktoriteter i allmänhet tillförlitliga, eftersom de är sakkunniga på sitt område. Därmed är det möjligt att säga att en studerande på basis av en lärares sakkunskap kan veta att summan av de tre vinklarna i en triangel är 180 grader, även om hen inte skulle kunna bevisa satsen. Även i detta fall är det emellertid motiverat att kräva att den studerande har grunder för att tro att läraren inte har tagit miste i denna fråga.

I ett svar värt 2 poäng ger examinanden sitt svar en träffande motivering eller gör någon relevant observation om kunskap baserad på ett ögonvittnes eller en kunskapsmässig auktoritets ord.

I ett svar värt 4 poäng ger examinandan sitt svar en träffande motivering och gör någon relevant observation om kunskap baserad på ett ögonvittnes eller en kunskapsmässig auktoritets ord.

I ett svar värt 6 poäng motiverar examinandan sitt svar följdriktigt och kan koppla sina motiveringar till en mer allmän diskussion om under vilka förutsättningar kunskap kan bygga på ett ögonvittnes eller en kunskapsmässig auktoritets ord.

Del II

7. *Filosofiuppfattningen i Wittgensteins Tractatus (30 p.)*

I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Introduktion i filosofiskt tänkande (FI1) och dess innehåll "vad filosofi är, de filosofiska frågornas och det filosofiska tänkandets natur i den filosofiska traditionen och tillämpning av filosofiskt tänkande i aktuella frågor". I GLP03 finns i samma kurs ett i stora drag motsvarande innehåll "vad filosofi är, de filosofiska frågornas natur och deras förhållande till praktiska, vetenskapliga och religiösa spörsmål".

Den uppfattning om filosofin som Wittgenstein för fram i *Tractatus* anknyter till den logiska positivismen, det vill säga den logiska empirismen. Inom denna inriktning anser man att alla meningsfulla utsagor om fakta ska kunna verifieras genom observationer. Därför anses naturvetenskaperna beskriva hela verkligheten. För filosofin finns det inte någon större roll i en sådan beskrivning, och dess uppgift blir att fungera som språkkritik och att klargöra begrepp. Filosofi är en aktivitet, och filosofin skapar inte teorier. Den traditionella metafysiken visar sig vara meningslös. Uppgiftens inledning visar emellertid att Wittgenstein ansåg att filosofin kunde producera åtminstone några sanna metafysiska påståenden.

Enligt Wittgenstein är filosofi att klargöra språket och kritik av språket. Detta är materialets tydliga huvudpåstående. Det är kopplat till två andra påståenden. För det första konstaterar Wittgenstein att de flesta filosofiska problem är skenbara och endast beror på att språket används fel. För det andra framför han att metafysiska påståenden saknar mening.

7.1. (15 p.)

En beskrivning av innehållet i textutdraget med egna ord kan i stora drag handla om att frånga den numrerade och aforistiska stilen. Textens form och innehåll är emellertid rätt krävande, och då uppgiften är att beskriva saken med egna ord är målet att utreda om examinandan har förstått texten.

Wittgenstein försökte i *Tractatus* bana väg för den logiska och begreppsliga forskning han uppfattade som viktig. I den logiska empirismens kontext blir detta utrymme emellertid smalt. Därför kommer Wittgenstein till sin berömda stegmetafor: "6.54 Mina satser förklarar genom att den, som förstår mig, till slut inser dem vara nonsens, när han stigit ut genom dem – på dem – bortom dem. (Han måste så att säga kasta bort stegen, sedan han klättrat upp på den.) Han måste övervinna dessa satser, då ser han världen riktigt." Och till den följande, ännu mer berömda avslutande satsen i *Tractatus*: "Vad man inte kan tala om, därom måste man tiga." Detta kan ses som den dåliga sidan med Wittgensteins filosofiuppfattning. Han vände alltså helt ryggen till den traditionella filosofin, vars idéer bland annat de demokratiska samhällena i hög grad är byggda på. Goda sidor är exempelvis tydligheten och förenligheten med en viss typ av positivistisk, och kanske mer allmänt taget naturvetenskaplig, världsbild.

Svaret på delfråga 7.1. är en essä, och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i poängsättningen.

I ett svar värt 4 poäng lyckas examinanden beskriva några aspekter av filosofiuppfattningen i textutdraget samt presentera någon form av observation som är relevant med tanke på en utvärdering av filosofiuppfattningen i *Tractatus*.

I ett svar värt 8 poäng beskriver examinanden i stora drag korrekt påståendena om filosofins natur i textutdraget. Vidare utvärderar hen rätt träffande en god och en dålig sida. Alternativt utvärderar hen träffande bara den ena sidan, men för fram flera relevanta synpunkter.

I ett svar värt 12 poäng beskriver examinanden innehållet i textutdraget korrekt, och utvärderar mångsidigt och följdriktigt filosofiuppfattningen i *Tractatus*.

I ett svar värt toppoäng visar examinanden djupgående insikter om filosofiuppfattningen i *Tractatus*, samt om dess svagheter och styrkor.

7.2. (15 p.)

I praktiken nästan hela den filosofiska traditionen som föregick Wittgensteins *Tractatus* representerade den metafysik som Wittgenstein i *Tractatus* motsatte sig. Nästan vilken som helst traditionell filosofiuppfattning, enligt vilken man genom begreppslig analys eller på andra sätt genom rent tänkande kan nå genuin kunskap om verkligheten står därmed i bjärt kontrast mot Wittgensteins uppfattning. Filosofiuppfattningar kan också klassificeras på många andra sätt, exempelvis enligt hur mycket de framhäver utövandet av filosofi. I relation till detta har Wittgensteins syn på filosofin uttryckligen som en aktivitet intressanta beröringspunkter till exempelvis antikens filosofi.

Nära besläktad med Wittgensteins uppfattning är på sätt och vis John Lockes uppfattning om filosofin. Där tänks filosofin som ett slags hjälpreda till vetenskaperna. Verkligheten utreds genom vetenskaplig forskning, och filosofins uppgift är att röja undan hinder för denna vetenskapliga forskning. En skillnad är exempelvis att Locke inte betonar språket på samma sätt som Wittgenstein i *Tractatus*. En annan besläktad uppfattning är den terapeutiska filosofiuppfattningen i Wittgensteins senare filosofi, vars mål är att man ska kunna sluta filosofera och rusa huvudlöst mot språkets gränser. Jämfört med *Tractatus* ter sig filosofins metoder och uppfattningen om filosofi mångsidigare i exempelvis *Filosofiska undersökningar*. Gemensamt är ända framhävandet av filosofin som aktivitet, kritiken av språket och strävan att utradera de filosofiska problemen.

Svaret på delfråga 7.2. är en essä, och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i poängsättningen.

I ett svar värt 4 poäng lyckas examinandena presentera en alternativ uppfattning om filosofin och åtminstone implicit jämföra den med den uppfattning som presenteras i *Tractatus*.

I ett svar värt 8 poäng presenterar examinandena en alternativ uppfattning om filosofin och jämför den med den uppfattning som presenteras i *Tractatus*, till exempel den logiska positivismens kritik av metafysiken eller kunskapsteorin, språkkritiken eller tanken om filosofi som en aktivitet.

I ett svar värt 12 poäng presenterar examinandena följdriktigt och mångsidigt en alternativ uppfattning om filosofin och jämför den med den uppfattning som presenteras i *Tractatus*, i fråga om flera olika dimensioner hos uppfattningen.

Typiskt för ett svar värt toppoäng är kunskaper om filosofins tradition samt analys och utvärdering av filosofiskt relevanta aspekter av filosofiuppfattningarna.

8. Eutanasi (30 p.)

I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Etik (FI2) och dess innehåll "moral [...] och tillämpad etik" och "etik och individens moraliska beslut: mänskliga relationer och livsval". Det först nämnda finns också i kursen Filosofisk etik (FI2) i GLP03. Till uppgiften anknyter också innehållet "filosofisk etik och frågan om ett gott liv" i samma kurs. En väsentlig roll spelar också kursinnehållet om argumentation, som i GLP15 finns i kursen Introduktion i filosofiskt tänkande (FI1) och i GLP03 i kursen Kunskap och verklighet i filosofin (FI3). I båda läroplanerna har uppgiften också kopplingar till kursen Samhällsfilosofi (FI3/FI4).

Medborgarinitiativet för eutanasi finns på webbadressen <https://www.kansalaisaloite.fi/sv/initiativ/2212>.

Eutanasi (dödshjälp) innebär att avsiktligt orsaka en annan, obotligt sjuk människas död. Man kan inte tala om eutanasi om döden inträder mot den döendes vilja. I allmänheten är syftet med eutanasi att befria den döende från outhärdligt lidande, och en förutsättning för eutanasi är att den döende med besittande av sin rättsliga handlingsförmåga frivilligt och upprepat ber om det.

Assisterad död är förknippad med begreppsliga distinktioner. Med eutanasi avses död som orsakas av en läkare eller annan vårdpersonal. Det finns två typer av assisterade självmord. Enligt den vidare definitionen får man assistera i självmordet ända till slutet. I den lindrigare formen kan man tillhandahålla den döende de mediciner som behövs för självmordet, men hen måste själv ta dem. Att avsluta vård vars syfte är att hålla den döende vid liv kallas ibland på ett vilseledande sätt passiv eutanasi.

Med palliativ eller lindrande vård avses en aktiv och övergripande vård av patienten i fall där en dödlig eller livshotande sjukdom förorsakar lidande eller försämrar patientens livskvalitet. Syftet med palliativ vård är alltså inte att bota sjukdomen utan att ge patienten en så god livskvalitet som möjligt under den tid som återstår. Tillräcklig smärtlindring spelar här en viktig roll. Den palliativa vårdens sista skede kallas terminalvård. Palliativ sedation innebär att man lugnar den döende patienten genom att avsiktligt sänka patientens medvetandnivå. Avsikten är inte att påskynda döden utan att söva patienten tills döden inträder.

Den offentliga debatten om eutanasi lyfter fram mycket olika synpunkter. Vid sidan av de etiska ställningstagandena förekommer även religiösa, praktiska och samhällseliga synvinklar. Inläggen i debatten är ofta mycket känsloladdade. Det råder inte ens enighet om vad som verkligen sker i länder som tillåter eutanasi, eller ens i Finland. Ännu mer går åsikterna isär om vad som kan ske i framtiden. Därför kan det vara svårt att utvärdera argumentationen, och examinanderna har rätt fria händer.

En gemensam utgångspunkt torde vara människovärdet. Utifrån det kan man å ena sidan komma till ett förbud mot att ta människoliv, eller å andra sidan till att respektera människans självbestämmanderätt eller målet att minimera lidande. Det är också värt att beakta att likartade beskrivningar av en situation kan leda till motsatta ståndpunkter, som exempelvis slutsatsen om följderna av att livet försvåras på ett tragiskt sätt i Kalle Könkköläs inlägg och inlägget av Läkare.

Angående deluppgifterna 8.1. och 8.2. bör man observera att ett material kan innehålla flera olika argument. Examinanden kan trots detta tolka materialet som ett enhetligt argument.

8.1. (10 p.)

Ett problem för dem som förespråkar en legalisering av eutanasi är att man för att förhindra missbruk vill ha stränga kriterier för att tillåta laglig eutanasi. Då kräver de motiveringar som poängterar självbestämmanderätten och outhärdligt lidande tilläggs villkor, som komplicerar argumentationen. Det är inte heller alldeles enkelt att kombinera de två huvudargumenten, eftersom även människor som inte lider av outhärdliga smärtor borde ha självbestämmanderätt.

Inlägg som talar för en legalisering är Läkarens, Anhörigs och Puusas. Även i de andra inläggen kan man visserligen med någon tolkning hitta argument som talar för en legalisering. Svaret på delfråga 8.1. är en essä, och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i poängsättningen.

I ett svar värt 3 poäng presenterar examinanderna två argument som talar för en legalisering av eutanasi. Alternativt analyserar examinanderna på ett förtjänstfullt sätt både de starka och de svaga sidorna i ett sådant argument.

I ett svar värt 5 poäng presenterar examinanderna två argument som talar för en legalisering av eutanasi och analyserar deras starka och svaga sidor åtminstone så långt att hen kan utvärdera deras relativa styrka.

I ett svar värt 8 poäng är examinanderna analys exakt och mångsidig, och jämförelsen av argumentens meriter är välunderbyggd.

8.2. (10 p.)

I de argument som framförs av motståndare till en legalisering av eutanasi förekommer många argument som hänvisar till det så kallade sluttande planet (även snöbollseffekten, eller på engelska slippery slope). Även om en sådan argumentation ofta inom filosofin ses som strukturellt problematisk är det inte nödvändigtvis så i diskussionen om eutanasi. Den kritiska frågan är hur välmotiverad en antagen (negativ) följd av en legalisering är.

Inlägg som motsätter sig en legalisering är Jäschkes och Kylänpääs, Räsänens och Könkköläs. Även i de andra inläggen kan man visserligen med någon tolkning hitta argument som talar emot en legalisering. Svaret på delfråga 8.2. är en essä, och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i poängsättningen.

I ett svar värt 3 poäng presenterar examinanden två argument som talar mot en legalisering av eutanasi. Alternativt analyserar examinanden på ett förtjänstfullt sätt både de starka och de svaga sidorna i ett sådant argument.

I ett svar värt 5 poäng presenterar examinanden två argument som talar mot en legalisering av eutanasi och analyserar deras starka och svaga sidor åtminstone så långt att hen kan utvärdera deras relativa styrka.

I ett svar värt 8 poäng är examinanden analys exakt och mångsidig, och jämförelsen av argumentens meriter är välunderbyggd.

8.3. (10 p.)

Denna delfråga erbjuder examinanden möjlighet att lägga fram egna argument som inte ingår i materialet. Detta är emellertid inte ett krav, utan en genomtänkt jämförelse och utvärdering, som når en begreppslig filosofisk nivå, av de argument som förekommer i materialet räcker för fulla poäng, om examinanden med deras hjälp följdriktigt lyckas motivera sin egen ståndpunkt. Svaret på delfråga 8.3. är en essä, och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i poängsättningen.

I ett svar värt 3 poäng lägger examinanden fram sin egen ståndpunkt om legaliseringen av eutanasi, och motiverar den på något sätt.

I ett svar värt 5 poäng motiverar examinanden följdriktigt sin ståndpunkt om legaliseringen av eutanasi.

I ett svar värt 8 poäng tar examinandens argument på ett övergripande sätt ställning till de synpunkter som läggs fram i materialet, och bildar en följdriktig helhet.

9. Vetenskapliga modeller (30 p.)

I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Kunskap, vetenskap och verklighet (FI4) och dess innehåll "den vetenskapliga forskningens natur och metoder, vetenskaplig slutledning; begreppen fenomen, forskningsmaterial, modell och teori samt förhållandet mellan dem". I GLP03 anknyter uppgiften till kursen Kunskap och verklighet i filosofin (FI3) och dess innehåll "den vetenskapliga forskningens natur och metodiska grundbegrepp".

Ett vetenskapsfilosofiskt perspektiv kan innebära en rätt allmänt hållen abstrakt och begreppslig analys av den vetenskapliga forskningens natur och metoder, eller av vetenskapliga slutledningar, exempelvis användningen av modeller. Examinanden kan utnyttja en begreppsapparat som inte har ingått i filosofikurserna (utan i andra gymnasiekurser). Vetenskapsfilosofiskt kunnande i gymnasiet kräver ofta den för filosofin typiska insikten om den egna okunskapen och en genuin tvärvetenskaplighet. Särskilt i GLP15 poängteras filosofins syntetiserande och ämnesöverskridande roll, även utanför den egentliga vetenskapsfilosofin ("studier i filosofi [...] hjälper dem att se hur uppfattningar inom olika vetenskapsområden och tanketraditioner är uppbyggda och hur de skiljer sig från varandra", "kunskapens och argumentationens natur inom olika vetenskapsgrenar: hur man formulerar påståenden samt testar och motiverar dem i några av gymnasiets läroämnen").

9.1. (10 p.)

Vetenskapsfilosofiska läror som kommer fram i materialet är exempelvis verismen, enligt vilken vetenskapen strävar efter sanningen, och instrumentalismen, enligt vilken vetenskapen endast riktar in sig på fungerande modeller och teorier. Personerna som uppträder i videoklippen är inte filosofer utan vetenskapsmän som huvudsakligen i pedagogiskt syfte försöker förklara vad deras arbete handlar om. Därför är det svårt att hitta klara vetenskapsfilosofiska ställningstaganden. En stor del av uttalandena kan tolkas som verism, där vetenskap ses som strävan efter sanning ("letar jag efter de slutgiltiga naturlagarna? Nej, jag försöker bara förstå mera av världen", "att bygga utvecklade modeller som kan användas för att göra förutsägelser och som styrs av fysikens lagar och av materialen på vår planet", "att bygga sådana helhetsförklaringar som passar in i våra observationer men går utanför det vi kan observera i enskilda situationer"). Den sista kommentaren i det ena videoklippen "vetenskapen handlar inte om att hitta sanningen utan om att hitta fungerande modeller" är emellertid klart instrumentell, och flera av de andra kommentarerna, även exemplen på verism ovan, kan tolkas som instrumentella.

Drag som karakteriserar den vetenskapliga verksamheten och som kommer fram i materialet är bland annat följande: testning, verifiering och falsifiering ("vi gissar, vi beräknar konsekvenserna och vi jämför med verkligheten"), empirismen och den experimentella metoden ("alla modeller börjar med en observation eller experiment, eftersom (natur)vetenskapen bygger på den fysiska världen"), konstruktionen av matematiska modeller och datormodeller som går utanför observationerna ("vissa fenomen i modellen går utanför det vi kan observera i sin helhet") samt försök och misstag ("vi gör ett experiment som misslyckas, och försöker förstå varför det gick så").

Svaret på delfråga 9.1. är en essä, och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i poängsättningen.

I ett svar värt 3 poäng presenterar examinanden på något sätt vetenskapsfilosofiskt sätt en beskrivning av vetenskaplig verksamhet som hen har valt ut i videoklippen.

I ett svar värt 5 poäng analyserar examinanden på ett vetenskapsfilosofiskt sätt en beskrivning av vetenskaplig verksamhet som hen har valt ut i videoklippen.

I ett svar värt 8 poäng är examinandens analys exakt och mångsidig och utnyttjar i typiska fall största delen av de ovan nämnda vetenskapsfilosofiska begreppen.

9.2. (20 p.)

De finns många olika typer av modeller. Även om materialet och exempelvis uppgift 7 kan leda en att tro att filosofin inte är en vetenskap kan man välja modeller ur filosofin, som erbjuder rikligt med sådana. En modell som ofta nämns i gymnasiets vetenskapsfilosofi är Hempel-Oppenheim-modellen, det vill säga den täckande-lag-modellen eller den deduktiv-nomologiska modellen för vetenskapliga förklaringar. Även många andra filosofiska tankehelheter duger som modeller, även om termen modell inte skulle användas. Hos Platon kan man exempelvis lyfta fram den av förnuftet styrda harmoniska helheten som modell för en rättfärdig själ, och analogt för ett rättvist samhälle.

Videomaterialet uppmuntrar till att välja dna-modeller ur biologin eller någon datormodell av jordklotet. Kartor är visserligen exempel på enklare geografiska modeller. Den starka betoningen av fysiken kan leda examinandena till exempelvis Bohrs atommodell, eller till den kopernikanska modellen för solsystemet, som i grova drag liknar Bohrs modell. Andra alternativ är exempelvis Freuds modell om omedvetet handlande ur psykologin, eller modellen för hur efterfrågan styr prisbildningen ur samhällsläran.

Som ett exempel kunde en förklaring av Hempel-Oppenheim-modellen inkludera följande aspekter: Modellens syfte är att förklara hur ett fenomen förklaras vetenskapligt. Elementen är utgångsvillkor, naturlagar (eller lagliknande regelbundenheter) och en förklarande konklusion som är en logisk deduktion. Då det gäller filosofin är alla dessa begrepp abstrakta, och därmed i någon mån teoretiska. Omkring mitten av 1900-talet hade modellen en auktoritativ vetenskapsfilosofisk ställning inom naturvetenskaperna. Ända från början var modellens deduktiva natur emellertid föremål för kritik, och motsvarade inte det som i verkligheten skedde inom vetenskapen. Man har försökt utvidga modellen, bland annat så att den bättre skulle beakta induktiva slutledningar. Senast i och med Kuhns verk *De vetenskapliga revolutionernas struktur* (1962, svensk översättning 1979) har modellens ställning försvagats på ett avgörande sätt. Detta har varit kopplat till en övergång från en normativ vetenskapsfilosofi, där filosoferna försöker förklara för vetenskapsmännen vad de ska göra, till en mer ödmjuk och deskriptiv vetenskapsfilosofi, där man på ett begreppsligt plan försöker förstå vad som sker inom vetenskapen.

Svaret på delfråga 9.2. är en essä, och alla de dimensioner som nämns i bedömningstabellen ovan ska beaktas i poängsättningen.

I ett svar värt 5 poäng presenterar examinandena en vetenskaplig modell och beskriver dess struktur på ett sätt som uttrycker någon form av vetenskapsfilosofiska insikter om vad en vetenskaplig modell är.

I ett svar värt 10 poäng förklarar examinandena strukturen hos den vetenskapliga modellen och har valt och minst ett av dess teoretiska begrepp, samt utvärderar modellen och dess betydelse vetenskapsfilosofiskt.

I ett svar värt 15 poäng är examinandens insikter i modellen tydliga och utvärderingen av dess vetenskapliga betydelse är mångsidig och följdriktig.

I ett svar värt toppoäng visar examinandena att hen förstår modellen på ett djupgående sätt och att hen behärskar det vetenskapsfilosofiska tänkandet och de vetenskapsfilosofiska begreppen på ett övergripande sätt.